

Deverbativní substantiva ve starší češtině – otázky a problémy

úterý 22. listopadu 2016 v 13:30 hod.
zasedací místnost Ústavu pro
českou literaturu AV ČR

(Praha 1, Na Florenci 3, vchod ze dvora vpravo)

Program:

- Petr Nejedlý: *Proč (ne)hledat ztracená slova aneb Poznámky k (zdánlivým) lakunám v slovtvorné a sémantické struktuře lexikálního systému*
- Jiří Pergler: *Sémantické mapy a slovtvorba aneb K možnostem popisu polyfunkčnosti deverbativních slovtvorných prostředků*
- přestávka
- Miloslava Vajdlová, Tereza Hejdová: *Problematika stanovení motivace u fakultativně interpretovatelných lexémů*
- Irena Fuková: *Významový vývoj motivovaného lexému a změny jeho slovtvorných vztahů*
- Barbora Poledňáková, Štěpán Šimek: *Konkurence jmenných derivátů sloves -súti a -sypati diachronně*

Seminář proběhne jako součást řešení projektu GA ČR č. 15-00987S
Slovtorný vývoj deverbativních substantiv ve staré a střední češtině.

Těšíme se na Vaši účast.

Anotace příspěvků:

Petr Nejedlý: Proč (ne)hledat ztracená slova aneb Poznámky k (zdánlivým) lakunám v slovotvorné a sémantické struktuře lexikálního systému

Při diachronním zkoumání slovní zásoby často pozorujeme jistou nevyváženost jednotlivých synchronních průřezů: určité lexikální jednotky se v nich **nevyskytují**, ačkoliv máme dostatek dobrých důvodů pro to, abychom je tam očekávali. V některých případech může skutečně jít o nevyváženě vybudovaný svod lexikálních jednotek, v jiných případech však je zřejmé, že příslušné lexikální jednotky by byly za dané konstelace strukturních vztahů redundantní, a proto se v aktuálním lexikálním (sub)systému – dočasně, momentálně – vůbec nemohou objevit. Odlišení obou typů případů vyžaduje jak detailní znalost příslušných subsystémů, tak celostní pohled na slovní zásobu.

Jiří Pergler: Sémantické mapy a slovo-tvorba aneb K možnostem popisu polyfunkčnosti deverbativních slovotvorných prostředků

Jak ukazuje probíhající analýza našeho materiálu, plní jednotlivé deverbativní slovotvorné prostředky (formanty) obvykle několik různých funkcí, tj. uplatňují se při tvoření substantiv v rámci několika různých onomaziologických kategorií. V příspěvku se zaměříme právě na tuto jejich polyfunkčnost a na to, zda je při jejím popisu užitečné pracovat s konceptem sémantických map. Sémantické mapy jsou teoretický a metodologický nástroj užívaný zejména ve funkcionalistické typologii k popisu polyfunkčnosti prostředků gramatických (srov. např. Haspelmath 2003), jak však ukazuje Luján (2010), je

možné je aplikovat rovněž v oblasti slovo-tvorby. K analýze tvoření deverbativních substantiv ve staré češtině užívá sémantické mapy Gutiérrez Rubio (2013), jehož výzkum je však výrazně omezený jak materiálově, tak tematicky. V příspěvku ukážeme, jak lze na základě našich dosud analyzovaných dat konstruovat sémantickou mapu onomaziologických kategorií uplatňujících se při deverbativní slovotvorbě, s jakými problémy je přitom třeba se vypořádat, co z této mapy vyplývá a jaké otázky se v této souvislosti nabízejí.

Miloslava Vajdlová, Tereza Hejdová: Problematika stanovení motivace u fakultativně interpretovatelných lexémů

Ve staročeském a středněčeském slovotvorném systému se setkáváme s řadou polyfunkčních slovotvorných prostředků (v našem případě sufixů). Jejich polyfunkčnost mnohdy umožňuje dvojí (popř. i trojí) interpretaci a rozdílnou onomaziologickou kategorizaci vzniklých derivátů.

Specifickou podskupinu mezi takto tvořenými lexémy představují substantiva, která ve své slovotvorné struktuře obsahují morfematically komponent typický pro verbální participia – u řady těchto odvozenin je možné určit motivaci jak verbální, tak adjektivní, a to v závislosti na zvoleném sémantickém rysu, na který kládeme důraz. Např. podstatné jméno *vyhnanec* lze interpretovat dvěma různými způsoby: 1) ‚kdo byl vyhnán‘ jako jméno výsledku děje, 2) ‚kdo je vyhnáný‘, jméno nositele vlastnosti; obdobně lexém *shnilina* bychom ve významu ‚co shnilo‘ řadili k výsledkům děje, při stanovení významu ‚co je shnilé‘ ke jménům nositelů vlastnosti; lexém *kopanina* ‚pole vzniklé zkopáním půdy‘ lze přiřadit dokonce ke třem různým onomaziologickým kategoriím: ke jménům výsledků děje, ke jménům nositelů vlastnosti i ke jménům místním.

U jiných lexémů oproti tomu není problém s určením onomaziologické kategorie, ale stále je možný deadjektivní i deverbální

výklad, sr. např. lexém *lísavost*, pochlebování, lísání se může být tvořen od adjektiva (*lísavý*) i od verba (*lísati se*), obdobně substantivum *bolestivost*, postižení bolestí, pocíťování bolesti můžeme motivovat jak přídavným jménem *bolestivý*, tak případně i slovesem *boleti*. Popis novočeského tvoření slov upřednostňuje v uvedených případech adjektivní motivaci odvozenin s tím, že na možnou verbální motivaci explicitně upozorňuje. Jak je to ale ve staré a střední češtině, v nichž obsahové vymezení onomaziologických kategorií a funkce jednotlivých slovotvorných prostředků ještě nebyly v některých případech zcela vyhraněné a ustálené? Je možné stanovit jasnou hranici mezi verbální a adjektivní motivací?

Irena Fuková: Významový vývoj motivovaného lexému a změny jeho slovotvorných vztahů

Při zkoumání historické slovní zásoby jak z pohledu slovotvorby, tak lexikologie je zajímavé komplexní sledování souvislostí mezi významovým vývojem lexému a změnami jeho pozice v rámci lexikálních subsystémů, jichž je součástí: jednak v rámci synonym, jednak v rámci lexémů se stejným slovotvorným formantem a také v rámci lexémů s totožným slovotvorným základem. Pokud jde o vztahy k lexémům téže slovní čeledi, může být v průběhu vývoje například přehodnocován směr motivace nebo může docházet k rozpadu slovotvorných vazeb v případech, kdy se slova v důsledku své izolovanosti stávají slovotvorně nemotivovanými.

Jednotlivé typy uvedených vztahů ve vzájemných souvislostech a některé ze změn, jimiž tyto vztahy ve vývoji mohou procházet, ukáže příspěvek na synonymních lexémech, které mají k r. 1300 předpokládanou formu *plútva* a *plýtva*. Sleduje jejich doklady ve staročeském a středněčeském období a postihuje jejich vztahy jak k slovesům motivujícím, tak k derivátům *plútvati* a *plýtvati*.

Barbora Poledňáková, Štěpán Šimek: Konkurence jmenných derivátů sloves -súti a -sypati diachronně

V obecné rovině příspěvek poukáže na fakt, jak a jaké především vnitrojazykové změny ovlivňují postavení derivátů příbuzných slov v rámci téhož slovotvorného typu ve slovní zásobě určitého historického období.

Východiskem příspěvku je výsledek analýzy deverbativ odvozených nulovou příponou od sloves *-súti* (*-souti*) a *-sypati* ve staré a střední češtině. Tato ukázala, že doložená substantiva, jakkoli se formálně liší podle toho, od jakého slovesa jsou odvozena (kořen substantiv odvozených od *sypati* má podobu *-syp*, od *súti* *-sep*), jsou v obou obdobích do značné míry synonymní, jejich základní význam souvisí se sémem ‚sypání‘.

V nové češtině je však situace zcela jiná: deriváty s kořenem *-syp* zaujímají centrální pozici, zatímco jména s kořenem *-sep* se posouvají na periferii slovní zásoby (srov. významovou specializaci a existenci těchto derivátů už jen v nářečích, slangu či terminologii) nebo zanikají.

Hlavním cílem příspěvku je popis vztahů mezi jmény s kořenem *-sep* a s kořenem *-syp* ve staré, střední i nové češtině a popis zvláště vnitrojazykových podmínek, které vedly k nastíněnému vývoji: je zřejmé, že proces vyvolala zásadní morfologická změna, která vedla ke změně konjugačního paradigmatu slovesa *souti* a jeho odvozenin. Ta vedla k ještě většímu formálnímu a významovému oddálení sloves *-sypati* a *-souti* a v důsledku toho ke změně postavení jmen odvozených od *-souti* v lexikálním systému.